

ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XXIV – 2022 | INSTYTUT HISTORII NAUKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK

MAPA A TEKST

Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk
Zespół Historii Kartografii

ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XXIV – 2022

MAPA A TEKST

FROM THE HISTORY OF CARTOGRAPHY

Volume XXIV – 2022

MAP AND TEXT

Komitet redakcyjny

Beata Konopska (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Dorota Kozłowska (Instytut Historii Nauki PAN)

Radosław Skrycki (Uniwersytet Szczeciński)

Redaktor naukowy

Karol Łopatecki

Recenzenci

dr hab. Piotr Guzowski, prof. UwB; prof. dr hab. Jakub Niedźwiedz

Opracowanie redakcyjne i korekta

Jerzy Ostrowski, Bożena Ogorzelska

Indeks geograficzny i osobowy

Karol Łopatecki

Skład i łamanie

Janusz Świnarski

Wydawnictwa IHN PAN

Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa

e-mail: ihn@ihnpa.n.waw.pl

© by: IHN PAN & Authors

ISSN: 0138-0850

ISBN: 978-83-960759-9-4

Warszawa 2022

Dofinansowywano ze środków budżetu państwa w ramach programu

DOSKONAŁA NAUKA – Wsparcie monografii naukowych

Nazwa zadania: ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Dofinansowanie: 19 700 zł

Całkowita wartość 22 200 zł

SPIS TREŚCI

Karol Łopatecki	
Od redaktora naukowego	9
Michał Mauks	
Mapa Agryppy, <i>Res gestae Divi Augusti</i> i kontrola nad rzymskim <i>orbis terrarum</i>	13
Bogdan Burliga	
Google Maps na blisko 1500 lat przed Google Maps: zwięzła legenda do mozaikowej mapy z Madaby	25
Piotr Tafilowski	
Fabularyzacja przestrzeni: osmański podbój Egiptu (1517) w narracji Ludwika Tuberona de Crieva	47
Dariusz Chemperek	
Strumienie, drzewa, nimfy... – Jan Kochanowski w Zamchu. <i>Dryas zamechska</i> i <i>Pan Zamchanus</i> w świetle geografii historycznej i kartografii krytycznej	57
Lucyna Szaniawska	
Objaśnienia na mapach drukowanych w XVI i XVII wieku, uczelniające ich treść	81
Aliaksei Adamovich	
O doprecyzowaniu datowania „Radziwiłłowskiej” mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego z roku 1613	149
Jerzy Czajewski	
Kartografia wojny smoleńskiej (1632–1634) w obrazach i słowach	175
Dorota Jutrzenka-Supryn, Jolanta Czuczko	
Szukając liter, szukając słów. Możliwości wykorzystania technik analitycznych i procesów konserwatorskich w uczelnianym tekście w zabytkach kartograficznych na przykładzie mapy Hindenberga IXNOOPΘGPAΘIA PLENIACA	231

Anna Pastorek	
Bitwa morska pod Downs w 1639 roku – mapa, tekst, ryciny	265
Karolina Kwaśna	
Opowieści z pogranicza. O ukrytej geografii <i>Mapy Nowej Anglii</i> Johna Fostera	281
Radosław Skrycki	
Mapa jako książka. O ramie wydawniczej, dedykacjach i nietypowym przypadku Eilharda Lubinusa	305
Robert Milewczyk	
Jana Andrzeja Morsztyna poetka mapa trunków europejskich	321
Rostysław Sossa	
Polityczne i administracyjne granice ziem ukraińskich w pracach Guillaume'a Beauplana	341
Karol Łopatecki, Wojciech Krawczuk	
Szwedzki plan oblężenia Krakowa z 1655 roku jako przykład wykorzystania prac kartograficznych w komunikacji epistolarnej	357
Tomasz Tarasiuk	
Z miarką przez Pomorze: kataster szwedzki, czyli najdawniejsze mapy katastralne Pomorza	383
Bogusław Dybaś	
Problematyka fortyfikacyjna w opisach do wojskowej mapy Galicji, tzw. Mapy Miega (1779–1783)	395
Katarzyna Lisiecka	
Romantyczna wizja granic Polski. Mapa Pomorza (i Nowej Marchii) Jędrzeja Słowaczynskiego	433
Dorota Siwicka	
Wierna mapa. Podróż Konstantego Tyszkiewicza po rzece Wilii	449
Tomasz Olenderek	
Mapy leśne z obszaru guberni lubelskiej	469
Bogdan Wolak	
Chorografia <i>Geografii polskiej Warmii</i> Walentego Barczewskiego w ujęciu jakościowym i ilościowym	489

<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Objaśnienia na mapach tematycznych na przykładzie map wojennych, między innymi 12 Kompanii Geograficznej	509
<i>Kamił Nieścioruk</i>	
Na początku było słowo. A potem mapa. O stosunku historii kartografii do map tolkienowskiego Śródziemia	549
<i>Leszek Opyrchal</i>	
Mapa jako bohater filmu <i>Złoto MacKenny</i>	561
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i>	
Mapa Isaaka Tiriona a <i>Księgi Jakubowe</i> Olgi Tokarczuk	575
<i>Beata Konopska</i>	
Teksty w pracy nad dawną mapą. Refleksje warsztatowe	595
Indeks geograficzny	611
Indeks osobowy	637

CONTENTS

<i>Karol Lopatecki</i>	
From the scientific editor	11
<i>Michał Mauks</i>	
Agrippa's map, <i>Res gestae Divi Augusti</i> and control of the Roman <i>orbis terrarum</i>	13
<i>Bogdan Burliga</i>	
Google Maps nearly 1,500 years before Google Maps: brief legenda to the Madaba Mosaic Map	25
<i>Piotr Tańfilowski</i>	
Fictionalization of Space: Ottoman Conquest of Egypt (1517) in the narrative by Louis Tuberon	47
<i>Dariusz Chemperek</i>	
Jan Kochanowski in Zamch (?). <i>Dryas zamechska</i> and <i>Pan Zamchanus</i> in the light of historical geography and critical cartography	57
<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Explanations on maps printed in the 16th and 17th centuries, clarifying their content	81
<i>Aliaksei Adamovitch</i>	
On the clarification of the dating of the Radziwill map of the Grand Duchy of Lithuania from 1613	149
<i>Jerzy Czajewski</i>	
Cartography of the Smolensk War (1632–1634) in images and words	175
<i>Dorota Jutrzenka-Supryn, Jolanta Czuczko</i>	
In search of letters, in search of words. Possibilities for applying analytical techniques and conservation processes in improving the legibility of texts in cartographic objects on the example of an Hindenberg map IXNOOPÖGPAΘIA PLESNIACA	231

<i>Anna Pastorek</i>	
The naval Battle of the Downs in 1639 – map, text, engravings	265
<i>Karolina Kwaśna</i>	
Tales from the Borderland. Hidden Geographies in John Foster's <i>A Map of New England</i>	281
<i>Radosław Skrycki</i>	
The map as a book. On the publishing frame, dedications and the unusual case of Eilhard Lubinus	305
<i>Robert Mileńczyk</i>	
Jan Andrzej Morsztyn's poetic map of European alcoholic beverages	321
<i>Rostysław Sossa</i>	
Political borders and administrative boundaries of Ukrainian lands in the works of G. Beauplan	341
<i>Karol Lopatecki, Wojciech Krawczuk</i>	
The Swedish plan of the siege of Krakow from 1655 as an example of cartographic works used in epistolary communication	357
<i>Tomasz Tarasiuk</i>	
Measuring Pomerania: Swedish cadastre, the oldest cadastral maps of Pomerania	383
<i>Bogusław Dybaś</i>	
Fortification issues in descriptions to the military map of Galicia, known as the Mieć Map (1779–1783)	395
<i>Katarzyna Listiecka</i>	
A romantic vision of Poland's borders. Map of Pomerania (and New March) by Jędrzej Słowacyński	433
<i>Dorota Siwicka</i>	
Faithful map. Konstanty Tyszkiewicz's journey on the Neris River	449
<i>Tomasz Olenderek</i>	
Forest maps of the Lublin governorate area	469
<i>Bogdan Wolak</i>	
Chorography of Walenty Barczewski's "Geography of Polish Warmia" in qualitative and quantitative terms	489

<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Explanations on thematic maps on an example war maps, including the 12th Geographical Company	509
<i>Kamił Nieścioruk</i>	
In the beginning was the word. Then came a map. On relations of history of cartography and Tolkien's Middle-earth	549
<i>Leszek Opyrchal</i>	
The map as a protagonist in the movie <i>Mackenna's Gold</i>	561
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i>	
Isaak Tirion's map vs. <i>The Books of Jacob</i> by Olga Tokarczuk	575
<i>Beata Konopska</i>	
Text at work on the old map. The workshop reflections	595
Geographical index	611
Personal index	637

Z miarką przez Pomorze: kataster szwedzki, czyli najdawniejsze mapy katastralne Pomorza

Tomasz Tarasiuk

Uniwersytet Szczeciński
Instytut Historyczny
ORCID: 0000-0001-8946-8168
E-mail: t.m.tarasiuk@gmail.com

Zarys treści: Szwedzkie mapy i spisy katastralne Pomorza, wykonane w latach 1692–1709, stanowią przykład źródła wyjątkowego i zapomnianego. Pomimo swojej dokładności i głębi informacyjnej nie zostały one całościowo opracowane przez badaczy polskich, co sprawia, że nieczęsto pojawiają się w nowych badaniach, nawet jeśli te dotyczą epoki nowożytnej. Autor artykułu prezentuje treść źródła i jego potencjał badawczy.

Słowa kluczowe: Pomorze Szwedzkie, Nowożytność, kataster szwedzki

Księstwo Pomorskie pod koniec swojego istnienia jest prezentowane w polskiej historiografii jako arena zmagania o obecność Szwecji w polityce Rzeszy oraz dowód na rozwój imperialistycznych idei od czasów Gustawa II Adolfa, reprezentowanych przez koncept *dominium Maris Baltici*. Niekiedy w literaturze przedmiotu można natrafić na dosyć obszerne traktaty dotyczące wpływu wojny trzydziestoletniej na tereny Pomorza, jak i omówienie jej bezpośrednich skutków. Stosunkowo mało uwagi poświęca się jednak źródłom kartograficznym z epoki, które prezentują badaczom obraz tej podzielonej obecnie między Niemcy i Polskę krainy¹.

Utworzony z inicjatywy szwedzkiej spis katastralny jest właśnie takim źródłem. Wykorzystują go chociażby autorzy rozdziałów *Historii Pomorza*², zaznaczone zostaje przy tym, że edycja współczesna wydawana w Niemczech nie jest pełna. Tę „niepełność” charakteryzuje przede wszystkim ograniczenie prac nad źródłami do materiałów dotyczących ziem leżących na terenie obecnych Niemiec, z pominięciem ziem polskich, z wyjątkiem samego miasta Szczecina.

¹ Należy wspomnieć o wyjątku, jakim jest np. część artykułów w „Przeglądzie Zachodniopomorskim” dotyczących kwestii kartograficznych, patrz: R. 34 (63), 2019, z. 4; stanowczo zbyt mało jest jednak przykładów na szersze wykorzystanie tego źródła.

² *Historia Pomorza*, t. 2, cz. 3, pod red. G. Labudy, Poznań 2007, s. 11.

Spis katastralny ziem pomorskich, które po pokoju westfalskim przypadły Szwecji, uznawany jest za najstarszy spis katastralny w Niemczech³. Zachowały się ślady istnienia wcześniejszych lokalnych katastrów⁴, jednak nie dotyczyły one całej prowincji a jedynie wybranych rejonów, co pozwalałoby twierdzić, że były wykonywane jedynie, jeśli zaszła taka potrzeba, na przykład w związku z koniecznością podziału ziem po śmierci posiadacza lub sporów granicznych. Istnieją przesłanki do twierdzenia, że przed katastem szwedzkim także rysowane były matrykuły w czasie reform podatkowych, brak jednak obecnie materialnych pozostałości po wszelkich wcześniejszych pracach mierniczych⁵.

Celem autora artykułu jest przedstawienie ciągu wydarzeń, które doprowadziły do powstania katastru Pomorza wchodzącego w skład Królestwa Szwecji, zaprezentowanie jego cech jako źródła kartograficznego i statystycznego, współzależności między mapami a opisem katastralnym terenów oraz potencjału badawczego, wynikającego z jego wyjątkowego statusu jako pierwszego współczesnego katastru na południowych brzegach Bałtyku.

Próba opisanie krajobrazu kulturowego okolic Szczecina na podstawie map i spisów katastralnych obnażyła słabość polskojęzycznej bazy literatury naukowej w tym temacie. Ze względu na wyjątkowy charakter katastru szwedzkiego, będącego źródłem niezwykle dokładnym i mimo wieku dobrze zachowanym, zasadne wydaje się jednak dążenie do jak najdokładniejszego zbadania go jako jednego z ważniejszych źródeł do historii regionu⁶.

* * *

Panowanie szwedzkie na Pomorzu jest bezpośrednią konsekwencją wojny trzydziestoletniej. Rozpoczęta *de facto* w 1630 r. okupacja Pomorza, regulowana układem szwedzko-pomorskim w Szczecinie⁷, została zamieniona w trwałe posiadanie traktatem z Westfalii i tzw. *recesem szczecińskim* z 4 maja 1653 roku⁸.

³ C. Drolshagen, *Die schwedische Landesaufnahme und Hufenmatrikel von Vorpommern als ältestes deutsches Kataster*, von Bruncken, Greifswald 1920, <https://digitale-bibliothek-mv.de/viewer/ppn-resolver?id=PPN634331817> (dostęp 22.12.2020).

⁴ Przykład takiego śladu można znaleźć w: „Pommersches Urkundenbuch”, Bd. 1, Abt. 1, s. 786–1253; *Regesten, Berichtigungen und Ergänzungen zu Hasselbach's und Kosegarten's Codex Pomeraniae diplomaticus*, In Commission bei Th. von der Rahmer, Stettin b.d., 517 (Cod. No. 439).

⁵ K. Siedlik, *Analiza prawidłowości przedstawienia treści geograficznej na Wielkiej Mapie Pomorza Eilharda Lubinusa*, „Przegląd Zachodniopomorski”, r. 29 (58), 2014, z. 2, s. 15–58.

⁶ Badacze za granicami Polski podejmowali się już opracowania katastru szwedzkiego w różnym zakresie. Większość z tych badań ograniczona była swoim zakresem do obecnych terenów Niemiec, a zatem dalej pozostawia otwarte pole do prac nad mapami katastralnymi „polskiej części” Szwedzkiego Pomorza.

⁷ B. Wachowiak, *Zjednoczone Księstwo Pomorskie (do 1648 r.)*, w: J.M. Piskorski, *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*, Szczecin 1999, s. 146.

⁸ Z. Szultka, *Pomorze Zachodnie w okresie rywalizacji szwedzko-brandenbursko-pruskiej o Szczecin i ujście Odry*, w: *Historia Pomorza*, t. 2, cz. 3, red. G. Labuda, Poznań 2007, s. 234–237.

W tym czasie Szwecja przechodziła okres rozwoju i modernizacji. Zmiany w polityce podatkowej i nabytki terytorialne wymusiły rozwój aparatu państwowego i współczesnych instytucji. Jednym z elementów tych przemian było powstanie *Lantmäterikontoret*, to znaczy Urzędu Katastralnego. Nastąpiło to na skutek polecenia królewskiego z 4 kwietnia 1628 r., nakazującego sporządzenie zestawienia sytuacji wszystkich prowincji królestwa, ze szczególnym celem poprawy ich obronności oraz usprawnienia opodatkowania⁹. W celu realizacji tego polecenia rozpoczęto tworzenie map i spisów katastralnych dla wszystkich prowincji królestwa. Przełomowy charakter tych działań objawiał się przede wszystkim w ujednoliceniu map, zarówno w kwestii kolorów używanych do oznaczania przynależności ziem, jak i oznaczeń rysunkowych. Geodeci stopniowo otrzymywali kolejne wytyczne i zadania, a w 1631 r. dostali nakaz wykonania map istniejących miast i osiedli. W miarę zdobywania ziem przez Szwecję urząd otrzymywał kolejne polecenia tworzenia map katastralnych i map granic.

W przypadku Pomorza instrukcja dla mierniczych wydana została w roku 1691, a pierwsze prace rozpoczęto rok później. Z nazwiska w dokumentach wymieniono 25 inżynierów, którzy mieli swój udział w utworzeniu katastru, przy czym większość z nich pochodziła ze Szwecji¹⁰. Rozsądnie jest jednak zakładać, że do tej liczby można dodać przynajmniej dwa razy tyle asystentów, uczniów i pracowników fizycznych, których udział był konieczny przy wykonywaniu pomiarów. Oprócz prac mierniczych służących rysowaniu map prowadzono też wywiady z mieszkańcami wsi oraz gromadzono informacje o żyzności gleby, które umieszczano w osobnych dokumentach. Pracę nad mapami zakończono w roku 1698, zaś cały spis katastralny do 1709 roku. Ponieważ pomiary rozpoczęto przed uzyskaniem pełnych wytycznych ze stolicy, mapy dla niektórych obszarów są zduplikowane. Spośród powstałych wtedy materiałów do czasów obecnych zachowało się 74–77 tomów opisów i wywiadów oraz 1613–1737 map, rozumianych jako pojedyncze karty zawierające tylko jedną mapę, posiadające swój numer inwentarzowy lub sygnaturę¹¹. Wykonano je w skali około 1:8000, z kilkoma przykładami użycia mniejszych skal. Jednostki podane na podziałce (obecnej na każdej mapie, zwykle w ozdobnym

⁹ W.R. Mead, *Scandinavian Renaissance Cartography*, w: *Cartography in the European Renaissance*, Chicago 2007, *The history of cartography*, vol. 3, part 2, s. 1802.

¹⁰ R. Zölitz-Möller, *Greifswalder (historische) Kartensammlungen im Internet: Aktueller Stand, Erfahrungen, Perspektiven*, http://archiv.geomv.de/doc/vortragsreihe/VR38_GeoMV_histkart_Zoelitz-Moeller.pdf (dostęp 22.12.2020).

¹¹ Zależnie od źródła, w prezentacji *Modern edition of texts and maps of the cadastral land survey of Swedish Pomerania 1692–1709 on the internet with help of WebGIS and Content Management System* prof. dr Reinhard Zölitz podaje wartości (odpowiednio) 74 i 1613, inne źródła podają jednak, że w zbiorach Riksarkivet w Sztokholmie znajdują się trzy tomy wywiadów i 76 map, a kolejne 83 mapy przechowywane są w Królewskiej Bibliotece w Kopenhadze.

kartuszu lub ramce, zob. ryc. 1), to *ulnarum Stockholmensum* i *ulnarum Geomet. Pommeraniae*, mierzące odpowiednio 59,38 cm¹² i 58,4 cm¹³.

Ryc. 1. Kartusz z podziałką, mapa pola miejskiego Szczecina, *Stettin Amt/Distrikt Stettin*, sygnatura A11, Landesarchiv Greifswald, online: https://geogreif.uni-greifswald.de/search?map=search&map_id=30079

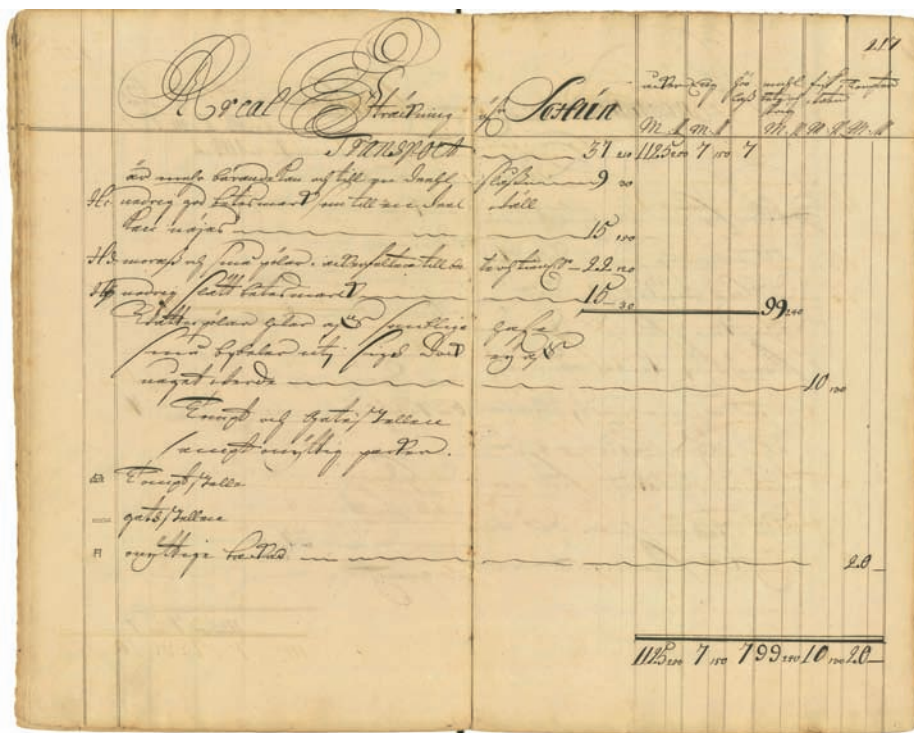
Na kartach starszych, „szkicowych” (brudnopisach), znajdują się podpisane notatki odpowiedzialnych za nie mierniczych, listy mieszkańców wsi i legendy, które jednak nie zawierają objaśnień użytych kolorów i niektórych znaków topograficznych zastosowanych na mapie. Karty nowsze są całkowicie pozbawione legend, mają jedynie podziałki. Informacje, które znaleźć można na wcześniejszych mapach, dalej dostępne są dzięki osobnym, powiązanym spisom, które dostarczają statystyk dotyczących pól, łąk i lasów zaprezentowanych na mapach. Nie powstały lub nie zachowały się mapy zbiorcze „rejonów” katastralnych, których nazwy są wymieniane w całej dokumentacji, istnieją jednak umieszczone na początku zbiorów spisów katastralnych alfabetyczne listy dystryktów (jednostek, dla których powstawały mapy) wraz z przyporządkowanymi im numerami.

Same spisy stanowią doskonałe źródło informacji na wiele tematów. Dowiedzieć się z nich można, jaką powierzchnię zajmowały różne rodzaje gruntów i jakie były ich właściwości, jakie były średnie plony z konkretnych działek, można też poznać nazwiska mieszkańców i przeanalizować notatki poczynione przez inżynierów. Informacje te w połączeniu z możliwością ich ulokowania w przestrzeni poprzez mapy są bardzo wartościowe, jako że błąd dokładności

¹² H. Högman, *Old Swedish Units of Measurement*, <http://www.hhogman.se/old-units-of-measurement-sweden.htm> (dostęp 22.12.2020).

¹³ R. Zölitz-Möller, *Greifswalder Kartensammlungen im Internet...*

pomiarów na podstawie porównania map katastralnych do współczesnych map topograficznych określono na 10–40 m z miejscowymi anomaliami¹⁴.

Ryc. 2. Karta spisu – fragment objaśnień dotyczących wsi Gumieńce (Schün), *Ortsbeschreibung* (Urschrift), zeszyt 43, s. 208, Landesarchiv Greifswald, online: http://dhm.uni-greifswald.de/textband/ band_43/directory_Band_43.bundle.djvu

Jako przykład można podać mapę jednego z dystryktów. Dla wsi Gumieńce (ob. zachodnia dzielnica Szczecina) zachowały się dwie mapy o sygnaturach AI76 i CVIb30. Mapy z sygnaturami serii A i B nie mają podanych dat powstania, są wykonane na mniej pożątkłym papierze i zawierają mniej kolorów i ozdób, mapy z serii C często zawierają informacje ze spisów, takie jak nazwiska właścicieli i skróciowa legenda, a przede wszystkim są datowane i podpisane przez autorów. Karta o sygnaturze AI76 została zatytułowana *Scheun Stettins Kâdzby*, CVIb30 zaś *Shün Stettins Kâdzby y Districtet millan*

¹⁴ R. Zöllitz-Möller, *Modern edition of texts and maps of the cadastral land survey of Swedish Pomerania 1692–1709 on the internet with help of WebGIS and Content Management System*, b.d., https://goran.baarnhielm.net/kartarkivarie/Kartdagarna_2013/SVEA-Pommern_Joenkoeping_2013_Maerz_20_kortad_minskad.pdf (dostęp 22.12.2020)

Ryc. 3. Mapa katastralna wsi Gumieńce (Schün), Scheune (Schüen, Schüne) Amt/Distrikt Stettin, sygnatura CVIb30, Landesarchiv Greifswald, online: https://geogreif.uni-greifswald.de/search?map=search&map_id=31248

Oder ah Randow. Ze względu na większą zawartość informacji dokładniej przeanalizowana zostanie ta druga (ryc. 3). Karta jest otoczona czerwono-żółtą ramką, w taką samą ujęte są podziałki przedstawione w formie pudełkowej w takich samych kolorach. Legenda, lista właścicieli i notatki mierniczego obramowane są podwójnymi cienkimi czerwonymi liniami. Obok nazwy dystryktu umieszczona została pieczęć dodana za czasów pruskich (na otoku napis: *PLANKAMMER D: K: PR: REGIERUNG ZU STETTIN*) wraz z ówczesną sygnaturą. Jako na jednej z nielicznych, na karcie tej nie ma róży wiatrów, jak można jednak stwierdzić poprzez porównanie jej z innymi mapami tego terenu, jest ona zorientowana na północ, z pewnym odchyleniem na wschód. Widoczne są też pozostawione przez autora linie pomocnicze, dzielące mapę na kwadraty. Dystrykt graniczy ze Szczecińskim Polem Miejskim od wschodu, *Pommerensdorf* (ob. Pomorzany) od południowego wschodu, *Justow* (Ustowo) od południa, a z *Mýringen* (Mierzyn), *Prilipp* (Przylep), *Mandelkow* (Będargowo) i *Reinkendorf* (Rajkowo) od zachodu (wymieniane od północy). Granice nie są oznaczone w jednolity sposób, wyznaczają je granice działek i rodzajów gruntów oznaczone w sobie właściwy sposób kreską żółtą, czerwoną lub niebieską. Cieki i zbiorniki wodne oznaczono błękitną barwą z gradientem (najciemniejsze przy brzegu), łąki, nieużytki i tereny podmokłe zakolorowane są na zielono, zaś pozostałe pola są szrafowane poziomo czarną kreską. Wydzielone pola noszą literowe oznaczenia, którym w legendzie i spisach przyporządkowano właściwe opisy. Drogi i trakty piesze oznaczono przerywanymi liniami, zaś sama wieś została opatrzona symbolicznymi wizerunkami domów z numerami odnoszącymi się do listy właścicieli i kościoła. Zarówno działki, na których stały domy, jak i centralny plac wsi nie są szrafowane. Wyjątkowość mapy Gumieniec przejawia się w fakcie opisanie lub nazwania pól poprzez zapisy na samej mapie. Znaczy to, że niektóre pola oprócz oznaczenia literowego opatrzone są dużymi napisami wykonanymi czarnym tuszem i zapisanymi tym samym krojem pisma, co nazwy sąsiednich dystryktów i cele dróg. Na północnym zachodzie mamy zatem *Hinnerfelt*; obszary te są oznaczone także literą „B” i szrafowane, ich granice są czerwone. Legenda dla „B” powieli informację zdobytą z samej mapy, także opisuje bowiem te pola jako *hinnerfelt*. Od południa i wschodu sąsiaduje z polami o niebieskiej granicy, szrafowanymi, na których widnieje napis *Swartlanfelt* oraz oznaczenia „A”. Te jednak w legendzie opisane są jako *Swartlandz felt*, a zatem z drobną różnicą. Na północy i w całej wschodniej części między równoległymi drogami ze Szczecina teren poza jeziorami i strumieniami zajmują otoczone żółtą granicą szrafowane pola „C”, na mapie opisane *Sandfelt*, który to opis powieli legenda. Na niej też opisy „A”, „B” i „C” połączone są klamrą wskazującą na zapis Åker. Na południe od wsi i przy jej południowo-wschodnim krańcu znajduje się obramowane niebieską linią i szrafowane pole (powyżej drogi ze Szczecina nie jest ono oddzielone, znajduje się w strefie obramowanej żółtą granicą) oznaczone

„F”, czyli *Winterfelt*. Na zachód od niego widać pole o bardzo nietypowym, „złamanym” kształcie, szrafowane i z żółtą granicą, opisane „E”, czyli *Brakfelt*. Na zachód zaś od niego, w północno-zachodnim krańcu południowego „segmentu” dystryktu, znajduje się obramowane na czerwono pole z napisem *Fückenfelt* i symbolem „D”, opisanym w legendzie jako *sommarfelt*. Klamra łącząca symbole „D”, „E” i „F” wskazuje na napis *Åker i fückenfelt*. Prawie wszystkie tereny poza polami, które nie były uznane za jeziora już na mapie starszej, zostały zakolorowane na zielono i oznaczone są literą „H”, opisaną jako *Muhlbete*. Jeden fragment zielony, u południowego ujścia cieku wodnego, oznaczony został jako „G”, *Engb.* Jeziora zostały oznaczone symbolem przypominającym lustrzane odbicie neograficznej litery „I” lub literę „C”, jednak widocznie różne od używanego zapisu tej drugiej. Brak jest takiego oznaczenia w legendzie. Niektóre z jezior są opisane na mapie, jednak pismo jest niewyraźne i miejscami nieczytelne. Najbardziej wysunięte na północ to zatem (prawdopodobnie) *bült Joke(?)*, niższe to zaś *un stuls bruh(?)*. Przez dystrykt przepływa nieduża rzeka, bez nazwy na mapie; obecnie jest to rzeka Bukowa. Na południowym skraju wsi znajduje się szrafowane pole z zieloną granicą, z nieczytelnym oznaczeniem (możliwe: *fr*, *kr*). W legendzie znajduje się także uproszczony symbol domu, z częściowo nieczytelnym opisem: *#m#te ah gate Stalten*. Na liście właścicieli figuruje piętnaście nazwisk, w spisie oprócz informacji widocznych na mapie podana została także wielkość posiadanych przez nich działek. Oprócz tego w spisie, po części dotyczącej areалу pól i użytkiwanych z nich średnich plonów (zob. ryc. 2) znajduje się sześć stron notatek dotyczących tego dystryktu. Ostatnim elementem legendy na mapie jest notatka mierniczego zawierająca datę 1693 oraz jego podpis, dzięki czemu wiemy że za wykonanie tej konkretnie karty odpowiedzialny był Johan G. Hööck, o którym nie wiadomo zbyt wiele oprócz tego, że był jednym ze szwedzkich kartografów.

Jak widać po tym niewielkim przykładzie, zarówno mapy, jak i spisy zawierają interesujące informacje, pozwalające zarówno na badanie topografii regionu, jak i do pewnego stopnia ekonomii, socjotopografii, na próby wyodrębnienia krajobrazu kulturowego od naturalnego poprzez analizę porównawczą z mapami późniejszymi i analizę samych map, umożliwiają też studiowanie metod pracy i profilu zainteresowań szwedzkich urzędników katastralnych oraz wiele innych tematów badań, do których konieczne byłoby dokładniejsze rozpoznanie treści notatek i spisów.

Niewątpliwie największą barierą jest brak oparcia w literaturze polskojęzycznej, czyli słowników lub wcześniejszych opracowań szwedzkich oryginałów ułatwiających pracę nad treściami zawartymi w tekście źródła. Takie ułatwienie wprowadzili badacze niemieccy dla spisów dotyczących dystryktów leżących obecnie w Niemczech, które zostały nie tylko transkrybowane i zamieszczone w wersji cyfrowej na specjalnej stronie, ale też w wielu wypadkach

przetłumaczone na współczesny język niemiecki¹⁵. Jak jednak zaznaczono, prace te nie są rozszerzone na tereny leżące obecnie w Polsce, tym samym wyznaczając podstawowy i konieczny kierunek badań dla strony polskiej, będący niejako dopełnieniem już istniejących prac nad źródłem. W ramach podobnego projektu dokonano digitalizacji map katastralnych oraz ich odtworzenia w formie tematycznych wizualizacji danych przestrzennych i opisowych w ramach systemu informacyjnego GIS, co pozwala na łatwe przeglądanie zawartych w nich informacji oraz ich interpretację. Projekt ten jest dostępny na tej samej, dedykowanej stronie. Brak podobnych inicjatyw po wschodniej stronie granicy zdaje się być znaczącym zaniedbaniem, nawet jeśli ich efektem byłoby „tylko” powstanie opracowania źródła lub serii publikacji mu poświęconych. Trudno oczekiwać, aby każdy badacz sięgając po kataster jako źródło do badań zmuszony był każdorazowo do tłumaczenia go z oryginału. Ze względu zarówno na dokładność, niezwykłość i czas powstania katastru szwedzkiemu należy się większa uwaga i uznanie jako jednemu z ważniejszych źródeł kartograficznych Pomorza.

Literatura

- Drolshagen C., 1920, *Die schwedische Landesaufnahme und Hufenmatrikel von Vorpommern als ältestes deutsches Kataster*, von Bruncken, Greifswald, <https://digitale-bibliothek-mv.de/viewer/ppnresolver?id=PPN634331817>.
- Labuda G. (red.), *Historia Pomorza*, 2007, t. 2, cz. 3, Poznań.
- Mead W. R., 2007, *Scandinavian Renaissance Cartography*, w: *Cartography in the European Renaissance*, University of Chicago Press, Chicago, *The history of cartography*, vol. 3, part 2.
- Pommersches Urkundenbuch. Bd. 1. Abt. 1, 786-1253 : Regesten, Berichtigungen und Ergänzungen zu Hasselbach's und Kosegarten's Codex Pomeraniae diplomaticus*, In Commission bei Th. von der Rahmer, Stettin.
- Siedlik K., 2014, *Analiza prawidłowości przedstawienia treści geograficznej na Wielkiej Mapie Pomorza Eilharda Lubinusa*, „Przegląd Zachodniopomorski”, r. 29 (58), z. 2, s. 15–58.
- Wachowiak B., 1999, *Zjednoczone Księstwo Pomorskie (do 1648 r.)*, w: J.M. Piskorski, *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*, Szczecin.

Źródła kartograficzne

- Matrikelkarten der Landesaufnahme von Schwedisch-Pommern*, 1:8000 (1:8333), 1692–1709 (rękopiśmienne), Landesarchiv Greifswald, https://geogreif.uni-greifswald.de/search?coll_id=71&map=overview (dostęp 22.12.2020).

¹⁵ Dostępne na: <http://www.gis.uni-greifswald.de/svea>.

Źródła internetowe

www.gis.uni-greifswald.de/svea/ (dostęp 22.12.2020)

geogreif.uni-greifswald.de/ (dostęp 22.12.2020)

encyklopedia.szczecin.pl/wiki/Szwedzki_spis_katastralny (dostęp 22.12.2020)

Högman H., *Old Swedish Units of Measurement*, <http://www.hhogman.se/old-units-of-measurement-sweden.htm> (dostęp 22.12.2020).

Zölitz-Möller R., *Greifswalder (historische) Kartensammlungen im Internet: Aktueller Stand, Erfahrungen, Perspektiven*, http://archiv.geomv.de/doc/vortragsreihe/VR38_GeoMV_histkart_Zoelitz-Moeller.pdf (dostęp 22.12.2020)

Zölitz-Möller R., *Modern edition of texts and maps of the cadastral land survey of Swedish Pomerania 1692-1709 on the internet with help of WebGIS and Content Management System*, https://goran.baarnhielm.net/kartarkivarie/Kartdagarna_2013/SVEA-Pommern_Joenkoeping_2013_Maerz_20_kortad_minskad.pdf (dostęp 22.12.2020)

Measuring Pomerania: Swedish cadastre, the oldest cadastral maps of Pomerania

Tomasz Tarasiuk

Uniwersytet Szczeciński

ORCID: 0000-0001-8946-8168

E-mail: t.m.tarasiuk@gmail.com

Summary: After the Peace of Westphalia and the peace with Brandenburg, Sweden took over the western part of the Duchy of Pomerania including Szczecin. This period marks the development of Swedish cartography, and in particular the intensification of work on cadastral inventories. In 1691 cartographers came to Pomerania to create maps and inventories, which would eventually make up the oldest cadastral inventory in Germany. After the Second World War, these materials were acquired by the Germans and are now mostly stored in Greifswald. Due to this fact and the language barrier related to the source, the Swedish cadastre is not commonly used in Polish works on Pomerania; usually only its existence is noted. German researchers, on the other hand, are eager to produce inventories and maps, but limit their research

to the current borders of Germany. Because of its exceptional accuracy and depth of information, it would be advisable to work on improving access to and the presence of the cadastre as a source connected with the history of Pomerania.

Keywords: Swedish Pomerania, Swedish cadastre, early modern period
